

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
BARAZA LA MITHANI LA TANZANIA
MTIHANI WA KUHITIMU KIDATO CHA SITA

121/2

KISWAHILI 2

(Kwa watahiniwa walioko na wasiokuwepo Shuleni)

Muda: Saa 3

ANSWERS

Mwaka: 2010

Maelekezo

1. Karatasi hii inasehemu A, B, C, D na E zenye jumla ya maswali **tisa (9)**
2. Jibu maswali Matano ukichagua swali moja kutoka sehemu A,B, C na D. Katika sehem E, Swali la tis ani la lazima.
3. Zingatia maelekezo ya kila swali.

maktaba.tetea.org

1. "Mikakati ya ukombozi wa Tanganyika na Zanzibar ilihamasishwa na kazi za fasihi." Jadili hoja hiyo ukitumia mifano mahususi.

Fasihi imekuwa na mchango mkubwa katika harakati za ukombozi wa Tanganyika na Zanzibar kwa njia zifuatazo:

Kueneza Ujumbe wa Ukombozi: Kazi za fasihi, kama vile mashairi na nyimbo, zilitumika kuhamasisha umma kuhusu umuhimu wa kujikomboa kutoka kwa wakoloni. Kwa mfano, mashairi yaliyosifu uhuru na kupinga ukandamizaji yalichochea hisia za utaifa miongoni mwa wananchi.

Kukosoa Ukandamizaji: Waandishi wa fasihi walitumia maandiko yao kukosoa sera za kikoloni na kuonyesha madhara yake kwa jamii. Hii iliwafanya wananchi kutambua haja ya kupigania haki zao na kujitawala.

Kuhifadhi Historia na Utamaduni: Fasihi ilitumika kuhifadhi na kueneza historia na utamaduni wa Kiafrika, hivyo kuwapa wananchi fahari na utambulisho wao, na kuwahamasisha kupigania uhuru wa kweli.

2. Upekee wa lugha ya fasihi na jinsi inavyotumika katika fasihi, inabainisha kazi ya fasihi na kazi nyinginezo zisizo kazi za taasisi hiyo. Fafanua kauli hiyo kwa kutoa hoja nne (4).

Lugha ya fasihi ina upekee unaoitofautisha na kazi nyingine kwa njia zifuatazo:

Matumizi ya Taswira na Mbinu za Lugha: Fasihi hutumia tamathali za semi kama tashbihi, sitiari, na tashhisi ili kuleta picha halisi akilini mwa msomaji au msikilizaji, jambo ambalo si la kawaida katika maandiko ya kawaida.

Uchezaji na Maneno: Waandishi wa fasihi hutumia lugha kwa ubunifu, wakibadilisha maneno na miundo ya sentensi ili kuleta athari fulani kwa wasomaji, tofauti na maandiko mengine yanayofuata kanuni sanifu za lugha.

Lengo la Kuelimisha na Kuburudisha: Fasihi inalenga si tu kutoa taarifa, bali pia kuburudisha na kufundisha maadili kupitia hadithi na mashairi, tofauti na maandiko mengine yanayolenga kutoa taarifa pekee.

Uchambuzi wa Kina wa Jamii: Kazi za fasihi huangazia masuala ya kijamii, kiuchumi, na kisiasa kwa undani, zikitoa nafasi kwa wasomaji kutafakari na kujifunza, jambo ambalo si kawaida katika maandiko mengine.

3. "Mhakiki ni daraja kati ya msanii na jamii anayoiandikia." Jadili hoja hiyo kwa kutumia kazi mbili (2) za fasihi andishi ya Kitanzania.

Mhakiki ana nafasi muhimu ya kuunganisha msanii na jamii kwa njia zifuatazo:

Kufafanua Maudhui: Kupitia uhakiki wa riwaya kama Vuta N'kuvute ya Shafi Adam Shafi, mhakiki anaweza kueleza kwa kina maudhui ya mapambano ya kisiasa na kijamii yaliyomo, hivyo kusaidia jamii kuelewa ujumbe wa msanii.

Kutoa Muktaadha: Katika tamthilia kama Kivuli Kinaishi ya Said Ahmed Mohamed, mhakiki anaweza kueleza muktaadha wa kihistoria na kijamii wa kazi hiyo, hivyo kuwezesha jamii kuelewa mazingira ambayo msanii alikusudia kuonyesha.

Kukosoa na Kushauri: Mhakiki anaweza kubainisha mapungufu katika kazi ya msanii na kutoa mapendekezo ya kuboresha, hivyo kusaidia wasanii kuboresha kazi zao zijazo na kuhakikisha jamii inapokea kazi zenye ubora.

Kuhamasisha Mijadala: Kupitia uhakiki, mijadala kuhusu masuala muhimu inayozungumziwa katika kazi za fasihi inaweza kuanzishwa ndani ya jamii, hivyo kuchochea fikra na mabadiliko chanya.

4. "Mfumo wa jamii hutawala akili ya mshairi na kazi yake." Jadili kauli hiyo kwa kutumia hoja nne (4) kutoka kila kitabu katika diwani mbili (2) ulizosoma.

Mfumo wa jamii una athari kubwa katika kuunda mawazo na kazi za washairi. Hii inajidhihirisha katika diwani mbili: Kimbunga ya Haji Gora Haji na Mapenzi Bora ya Shaaban Robert.

(a) Kimbunga – Haji Gora Haji:

- i. Ujenzi wa Jamii Mpya: Mwandishi anatoa mawaidha na maonyo mbalimbali kuhusu ujenzi wa jamii mpya, akilenga kuhamasisha mabadiliko chanya katika jamii.
- ii. Uongozi Mbaya na Rushwa: Mshairi anakosoa uongozi mbaya na rushwa kama vikwazo vinavyokwamisha maendeleo ya jamii, akihimiza uwajibikaji na uadilifu miongoni mwa viongozi.
- iii. Ukosefu wa Elimu: Haji Gora anasisitiza umuhimu wa elimu katika kuleta maendeleo na kuondoa ujinga, akionyesha jinsi mfumo wa jamii unavyoweza kuboresha maisha ya watu kupitia elimu.
- iv. Ukoloni Mamboleo: Mwandishi anazungumzia athari za ukoloni mamboleo na jinsi unavyodumaza maendeleo ya jamii, akihimiza kujitegemea na kujivunia utamaduni wa Kiafrika.

(b) Mapenzi Bora – Shaaban Robert:

- i. Mapenzi ya Kweli: Shaaban Robert anazungumzia mapenzi ya kweli yanayojenga amani na upendo miongoni mwa watu, akihimiza jamii kuepuka ubaguzi wa aina yoyote.
- ii. Maadili na Hekima: Mwandishi anasisitiza umuhimu wa maadili mema na hekima katika maisha ya kila siku, akionyesha jinsi mfumo wa jamii unavyoweza kuathiri tabia na mwenendo wa watu.
- iii. Kujituma na Bidii: Shaaban Robert anahimiza umuhimu wa kufanya kazi kwa bidii na kujituma ili kufikia malengo, akionyesha jinsi jamii inavyoweza kufaidika na juhudi za pamoja.
- iv. Upendo kwa Mwenyezi Mungu: Mwandishi anasisitiza umuhimu wa kumpenda Mwenyezi Mungu na kufuata mafundisho yake, akionyesha jinsi imani inavyoweza kuleta utulivu na maelewano katika jamii.

Kwa ujumla, washairi hawa wameathiriwa na mifumo ya kijamii inayowazunguka, na kazi zao zinaakisi changamoto na matumaini ya jamii zao. Wanatumia ushairi wao kuhamasisha mabadiliko chanya na kuelimisha jamii kuhusu masuala muhimu yanayoathiri maisha yao.

5. "Ushairi ni kichocheo cha mabadiliko katika jamii." Eleza mchango wa washairi katika kuleta mabadiliko, kwa kutumia hoja nne (4) kwa kila kitabu, kutoka katika diwani mbili (2) ulizosoma.

Ushairi umekuwa na nafasi muhimu katika kuhamasisha mabadiliko ndani ya jamii. Kupitia diwani mbili, Kimbunga ya Haji Gora Haji na Chungu Tamu ya Theobald A. Mvungi, tunaweza kuona jinsi washairi wanavyotoa mchango wao katika kuleta mabadiliko.

(a) Kimbunga – Haji Gora Haji:

i. Kuelimisha Jamii: Haji Gora anatumia ushairi wake kuelimisha jamii kuhusu masuala mbalimbali kama vile haki za binadamu, umuhimu wa elimu, na usawa wa kijinsia. Kwa mfano, katika shairi lake "Elimu ni Mwanga," anasisitiza umuhimu wa elimu katika kuleta maendeleo na mabadiliko chanya katika jamii.

ii. Kukosoa Uongozi Mbovu: Kupitia mashairi yake, mshairi anakemea vitendo vya viongozi wasio waadilifu na wanaoendekeza rushwa. Katika shairi "Viongozi Wetu," anabainisha madhara ya uongozi mbovu na jinsi unavyokwamisha maendeleo ya jamii.

iii. Kuhifadhi Utamaduni: Haji Gora anatumia ushairi wake kuhifadhi na kuendeleza utamaduni wa Kiswahili, akihamasisha jamii kuthamini na kudumisha mila na desturi zao. Hii inasaidia kuleta mabadiliko kwa kuimarisha utambulisho wa jamii na kujivunia asili yao.

iv. Kuchochea Mawazo ya Kijamii: Mashairi yake yanachochea fikra na mijadala kuhusu masuala muhimu ya kijamii, hivyo kuhamasisha watu kuchukua hatua za kuboresha maisha yao na ya jamii kwa ujumla.

(b) Chungu Tamu – Theobald A. Mvungi:

i. Kuelimisha kuhusu Afya: Mvungi anatumia mashairi yake kuelimisha jamii kuhusu masuala ya afya, kama vile kinga dhidi ya magonjwa na umuhimu wa usafi. Katika shairi "Afya Bora," anatoa ushauri kuhusu njia za kujikinga na maradhi, hivyo kuchangia mabadiliko katika tabia za kiafya za jamii.

ii. Kuhamasisha Umoja na Amani: Kupitia shairi "Umoja ni Nguvu," mshairi anahimiza jamii kushikamana na kudumisha amani, akionyesha kuwa umoja ni msingi wa maendeleo na mabadiliko chanya.

iii. Kukemea Ubaguzi: Mvungi anakosoa vitendo vya ubaguzi wa aina yoyote, akihimiza usawa na haki kwa wote. Katika shairi "Binadamu Sote Sawa," anasisitiza kwamba tofauti za rangi, kabila, au dini hazipaswi kuwa kikwazo kwa mshikamano wa kijamii.

iv. Kuhimiza Bidii na Kazi: Katika shairi "Kazi ni Uhai," mshairi anahamasisha jamii kufanya kazi kwa bidii na kujituma ili kuboresha hali zao za maisha, akionyesha kuwa mabadiliko yanahitaji juhudi na uvumilivu.

Kwa ujumla, kupitia diwani hizi mbili, washairi wameonyesha jinsi ushairi unavyoweza kuwa chombo madhubuti cha kuhamasisha mabadiliko katika jamii kwa kuelimisha, kukosoa, kuhifadhi utamaduni, na kuchochea mijadala yenye lengo la kuboresha maisha ya watu.

6. "Kila taasisi katika maisha ya binadamu inaguswa na ushairi." Thibitisha hoja hiyo kwa kutumia diwani mbili (Chungu Tamu na Fungate ya Uhuru) ulizosoma.

Ushairi una nafasi muhimu katika kuathiri na kuakisi shughuli za taasisi mbalimbali katika maisha ya binadamu. Kupitia diwani mbili, Chungu Tamu ya Theobald A. Mvungi na Fungate ya Uhuru ya Mohamed S. Khatibu, tunaweza kuona jinsi ushairi unavyogusa nyanja tofauti za maisha ya binadamu.

(a) Chungu Tamu – Theobald A. Mvungi:

i. Elimu: Katika shairi "Falsafa ya Elimu," Mvungi anasisitiza umuhimu wa elimu katika kuleta maendeleo na mabadiliko chanya katika jamii. Anabainisha kuwa elimu ni msingi wa maarifa na ufahamu, na hivyo inachangia kuboresha maisha ya watu na jamii kwa ujumla.

ii. Jamii: Shairi "Umoja Wetu" linaangazia umuhimu wa umoja na mshikamano katika jamii. Mvungi anahimiza watu kushirikiana na kusaidiana ili kufikia malengo ya pamoja na kuleta maendeleo endelevu.

iii. Uchumi: Katika shairi "Kazi," mshairi anahamasisha watu kufanya kazi kwa bidii na uadilifu ili kuboresha hali yao ya kiuchumi. Anasisitiza kuwa kazi ni msingi wa maendeleo ya mtu binafsi na taifa kwa ujumla.

iv. Siasa: Shairi "Uongozi Bora" linazungumzia umuhimu wa viongozi kuwa waadilifu na kuwajibika kwa wananchi. Mvungi anakemea uongozi mbovu na rushwa, akihimiza viongozi kuwa mfano bora kwa jamii.

(b) Fungate ya Uhuru – Mohamed S. Khatibu:

i. Utamaduni: Katika shairi "Mila na Desturi," Khatibu anasisitiza umuhimu wa kuhifadhi na kuendeleza tamaduni zetu. Anabainisha kuwa utamaduni ni utambulisho wa jamii na unapaswa kulindwa dhidi ya mmomonyoko.

ii. Haki za Binadamu: Shairi "Uhuru na Haki" linaangazia umuhimu wa kulinda haki za binadamu na kuhakikisha uhuru wa kila mtu unaheshimiwa. Khatibu anakemea ukiukwaji wa haki na anahimiza jamii kusimamia haki na usawa.

iii. Afya: Katika shairi "Afya ni Mali," mshairi anahimiza watu kujali afya zao kwa kufanya mazoezi na kula vyakula bora. Anasisitiza kuwa afya njema ni msingi wa maisha yenye furaha na mafanikio.

iv. Mazingira: Shairi "Tunza Mazingira" linahimiza jamii kutunza mazingira kwa kupanda miti na kuepuka uchafuzi. Khatibu anabainisha kuwa mazingira safi ni muhimu kwa afya na ustawi wa jamii.

7. "Uhai wa riwaya utatokana na dhamira zilizojadiliwa na msanii." Thibitisha kauli hiyo ukitumia hoja nne (4) kwa kila kitabu kutoka katika riwaya mbili (2) ulizosoma.

Dhamira zinazojadiliwa na msanii katika riwaya huipa uhai na mvuto kwa wasomaji. Kupitia riwaya Usiku Utakapokwisha ya Mbunda Msokile na Vuta N'kuvute ya Shafi Adam Shafi, tunaweza kuona jinsi dhamira mbalimbali zinavyochangia uhai wa kazi hizi za fasihi.

(a) Usiku Utakapokwisha – Mbunda Msokile:

i. Ukosefu wa Ajira: Riwaya inaonyesha changamoto za vijana watatu, Chioko, Gonza, na Nelli, ambao wanakabiliwa na tatizo la ukosefu wa ajira licha ya kuwa na elimu. Hali hii inaibua mijadala kuhusu mfumo wa ajira na uchumi katika jamii.

- ii. Rushwa na Ufisadi: Mwandishi anakemea vitendo vya rushwa vinavyokwamisha maendeleo ya jamii. Chioko anashindwa kupata ajira kwa sababu hakuwa na uwezo wa kutoa rushwa, hali inayoonyesha jinsi ufiisadi unavyowanyima fursa wenye sifa stahiki.
- iii. Umasikini: Riwaya inaangazia maisha ya familia zinazoishi katika umasikini mkubwa, kama familia inayokufa Buguruni kwa kukosa chakula. Hii inaonyesha athari za sera za kiuchumi zisizofaa na ukosefu wa usawa katika jamii.
- iv. Mapenzi na Mahusiano: Mwandishi anachora picha ya mahusiano ya kimapenzi yanayokumbwa na changamoto za kiuchumi na kijamii, akionyesha jinsi hali ngumu za maisha zinavyoathiri uhusiano wa watu.

(b) Vuta N'kuvute – Shafi Adam Shafi:

- i. Mapambano Dhidi ya Ukoloni: Riwaya inaonyesha harakati za wapigania uhuru dhidi ya utawala wa kikoloni Zanzibar. Denge, mmoja wa wahusika wakuu, anajihusisha na harakati hizi, akionyesha ari ya kupigania uhuru na haki.
- ii. Ndoa za Kulazimishwa: Yasmin, msichana wa Kihindi, analazimishwa kuolewa na Bwana Raza, mzee anayemzidi umri sana. Hii inaibua mjadala kuhusu haki za wanawake na uhuru wa kuchagua wenza katika jamii.
- iii. Migogoro ya Kitamaduni na Kidini: Riwaya inaonyesha mvutano kati ya tamaduni na dini tofauti, hasa kupitia uhusiano wa Yasmin na Denge, ambao wanatoka katika asili na imani tofauti. Hii inaonyesha changamoto za kuunganisha jamii zenye mchanganyiko wa tamaduni.
- iv. Ukombozi wa Mwanamke: Yasmin anapitia safari ya kujikomboa kutoka katika ndoa ya kulazimishwa na kutafuta uhuru wake binafsi. Hii inaonyesha dhamira ya ukombozi wa mwanamke na haki zake katika jamii.

8. "Wasanii huchora wahusika wao kuwa na tabia hasi na chanya." Jadili hoja hiyo kwa kutumia wahusika wanne (4) kwa kila kitabu, kutoka riwaya mbili (2) ulizosoma.

Katika riwaya, waandishi huunda wahusika wenye mchanganyiko wa tabia chanya na hasi ili kuakisi uhalisia wa maisha na kuwasilisha ujumbe kwa wasomaji. Kupitia riwaya Usiku Utakapokwisha ya Mbunda Msokile na Vuta N'kuvute ya Shafi Adam Shafi, tunaweza kuona mifano ya wahusika wenye sifa hizi.

(a) Usiku Utakapokwisha – Mbunda Msokile:

i. Chioko:

Tabia chanya: Ni kijana mwenye bidii na matumaini, anayejitahidi kutafuta ajira ili kuboresha maisha yake na ya mpenzi wake, Nelli.

Tabia hasi: Wakati mwingine anakata tamaa kutokana na changamoto za maisha, hali inayomfanya ashindwe kuchukua hatua madhubuti za kubadili hali yake.

ii. Gonza:

Tabia chanya: Ni rafiki mwaminifu kwa Chioko na Nelli, anayejitahidi kuwasaidia kwa hali na mali.

Tabia hasi: Anajihusisha na vitendo vya uhalifu kama ujambazi kutokana na kukata tamaa na hali ngumu ya maisha, jambo linalompelekea kifo chake.

iii. Nelli:

Tabia chanya: Mvumilivu na mwenye upendo wa dhati kwa Chioko, anajaribu kumtia moyo licha ya changamoto wanazokutana nazo.

Tabia hasi: Anakubali ombi la rushwa ya ngono ili kupata ajira, jambo linaloonyesha udhaifu wake mbele ya shinikizo la maisha.

iv. Nyundo:

Tabia chanya: Anaonyesha ujasiri na msimamo katika maisha yake.

Tabia hasi: Hana heshima kwa wazazi wake na anajihusisha na uhalifu, hali inayompelekea matatizo makubwa maishani mwake.

(b) Vuta N'kuvute – Shafi Adam Shafi:

i. Denge:

Tabia chanya: Mwanaharakati shupavu anayepigania uhuru wa nchi yake dhidi ya wakoloni, mwenye msimamo thabiti na nia ya dhati ya kuona mabadiliko.

Tabia hasi: Wakati mwingine anakuwa mkali na asiye na subira, hasa anapokutana na vikwazo katika harakati zake, hali inayoweza kumtenga na watu wengine.

ii. Yasmin:

Tabia chanya: Mwenye nia ya kujikomboa kutoka katika ndoa ya kulazimishwa na kutafuta uhuru wake binafsi, anaonyesha ujasiri na uthubutu.

Tabia hasi: Anapuuza baadhi ya mila na desturi za jamii yake, jambo linalomletea migogoro na familia yake na jamii kwa ujumla.

iii. Bwana Raza:

Tabia chanya: Mwenye uwezo wa kifedha na anayejitahidi kumridhisha Yasmin kwa kumpa mahitaji ya kifahari.

Tabia hasi: Anatumia mali na ushawishi wake kumlazimisha Yasmin kuolewa naye bila kujali hisia na matakwa yake, akionyesha ubinafsi na ukandamizaji.

iv. Mzee Ali:

Tabia chanya: Kiongozi wa kijiji mwenye busara na anayejali maslahi ya jamii yake, anajaribu kusuluhisha migogoro na kuleta amani.

Tabia hasi: Wakati mwingine anashindwa kuchukua hatua kali dhidi ya vitendo vya ukandamizaji, akijikuta akipendelea upande mmoja katika migogoro.

9. Jadili dhana ya mapenzi na ndoa kama ilivyojitokeza katika riwaya mbili (Usiku Utakapokwisha na Vuta N'kuvute).

Katika riwaya za Usiku Utakapokwisha na Vuta N'kuvute, waandishi wamechora picha za mapenzi na ndoa zinazoakisi changamoto na hali halisi katika jamii. Dhana hizi zimejadiliwa kwa kina, zikionyesha jinsi mapenzi na ndoa zinavyoathiriwa na mazingira ya kijamii, kiuchumi, na kitamaduni.

(a) Usiku Utakapokwisha – Mbunda Msokile:

i. Mapenzi na Hali Ngumu za Kiuchumi:

Chioko na Nelli ni wapenzi wanaokabiliwa na ukosefu wa ajira na umasikini. Hali hii inawafanya washindwe kufikia malengo yao ya maisha pamoja, na inasababisha migogoro na kukata tamaa katika uhusiano wao.

ii. Rushwa ya Ngono:

Nelli anakubali kutoa rushwa ya ngono ili kupata ajira, jambo linaloonyesha jinsi mazingira magumu ya kiuchumi yanavyoweza kuathiri maadili na uaminifu katika mapenzi na ndoa.

iii. Uvumilivu na Upendo:

Licha ya changamoto wanazokutana nazo, Chioko na Nelli wanajaribu kudumisha upendo wao, wakionyesha uvumilivu na matumaini ya kuboresha maisha yao ya baadaye.

(b) Vuta N'kuvute – Shafi Adam Shafi:

i. Ndoa za Kikulazimishwa:

Yasmin analazimishwa kuolewa na Bwana Raza, mzee anayemzidi umri sana, bila ridhaa yake. Hii inaonyesha jinsi mila na desturi zinavyoweza kukandamiza haki za wanawake katika kuchagua wenza wao.

ii. Mapenzi ya Dhati:

Yasmin na Denge wanajenga uhusiano wa kimapenzi uliojaa hisia za kweli, licha ya tofauti zao za kijamii na kiutamaduni. Hii inaonyesha nguvu ya mapenzi ya dhati katika kuvuka vikwazo vya kijamii.

iii. Migogoro ya Kijamii na Kidini:

Uhusiano kati ya Yasmin na Denge unakumbwa na changamoto kutokana na tofauti za dini na tamaduni zao, jambo linaloleta migogoro na upinzani kutoka kwa familia na jamii zao.

iv. Ukombozi wa Mwanamke:

Yasmin anapigania haki yake ya kuchagua mpenzi na maisha anayoyataka, akijaribu kujitoa kutoka katika ndoa ya kulazimishwa na kutafuta uhuru wa mapenzi ya kweli.

10. "Makosa yanatendwa na binadamu kwa kudhamiria au kwa uzembe." Fafanua hoja hiyo ukitumia mifano minne (4) katika tamthiliya mbili (Kwenye Ukingo wa Thim na Morani).

Katika tamthiliya Kwenye Ukingo wa Thim ya Ebrahim Hussein na Morani ya Emmanuel Mbogo, waandishi wameonyesha jinsi binadamu wanavyotenda makosa kwa makusudi au kwa uzembe, na athari za matendo hayo katika jamii.

(a) Kwenye Ukingo wa Thim – Ebrahim Hussein:

i. Ndoa ya Makabila Tofauti: Herbert na Martha wanaoana licha ya tofauti za kikabila, jambo linalopingwa na familia zao. Uamuzi wao wa makusudi wa kupuuza mila na desturi za jamii zao unasababisha migogoro na kutengwa na familia zao. Hii inaonyesha jinsi maamuzi ya makusudi yanavyoweza kuleta mgawanyiko katika jamii.

ii. Kupuuza Mila na Desturi: Martha, akiwa mwanamke aliyeelimika na mwenye mawazo ya kisasa, anapuuza baadhi ya mila na desturi za kabila lake. Uzembe huu wa kutozingatia umuhimu wa tamaduni unasababisha migogoro na wazee wa jamii yake, na kupelekea kutengwa na jamii.

iii. Kunyimwa Haki ya Urithi: Baada ya kifo cha Herbert, familia yake inamnyang'anya Martha mali zote alizochuma na mumewe. Kitendo hiki cha makusudi kinaonyesha unyanyasaji wa kijinsia na ukiukwaji wa haki za wanawake katika masuala ya urithi.

iv. Kukosekana kwa Mawasiliano: Kutokuwepo kwa mawasiliano mazuri kati ya wazazi na watoto kuhusu masuala ya ndoa na tamaduni kunasababisha migogoro na kutoelewana. Uzembe huu wa kutowasiliana waziwazi unaleta mgawanyiko katika familia na jamii kwa ujumla.

(b) Morani – Emmanuel Mbogo:

i. Uhujumu Uchumi: Nungunungu, akiwa kiongozi mwenye madaraka, anajihusisha na vitendo vya uhujumu uchumi kwa makusudi, akitumia nafasi yake kujinufaisha binafsi. Matendo haya ya makusudi yanadhoofisha uchumi wa taifa na kuleta umasikini kwa wananchi.

ii. Ubadhirifu wa Mali ya Umma: Viongozi kama Nungunungu wanatumia vibaya rasilimali za umma kwa manufaa yao binafsi. Uzembe huu katika kusimamia mali ya umma unasababisha kudorora kwa huduma za kijamii na maendeleo ya nchi.

iii. Ukatili Dhidi ya Wanaharakati: Dongo, kijana mzalendo anayepambana na wahujumu uchumi, anauawa kwa makusudi na watu walioko madarakani ili kuzima harakati za kupinga ufasadi. Kitendo hiki cha makusudi kinaonyesha ukatili na matumizi mabaya ya madaraka.

iv. Uzembe katika Utekelezaji wa Sheria: Vyombo vya dola vinashindwa kuchukua hatua stahiki dhidi ya wahujumu uchumi kama Nungunungu. Uzembe huu katika utekelezaji wa sheria unawapa nafasi wahalifu kuendelea na vitendo vyao vya kuhujumu uchumi bila hofu ya kuchukuliwa hatua.

Kwa ujumla, tamthiliya hizi mbili zinaonyesha jinsi makosa yanavyotendwa na binadamu kwa makusudi au kwa uzembe, na athari zake katika jamii. Waandishi wanatoa ujumbe wa umuhimu wa uwajibikaji na uadilifu katika jamii ili kuepuka madhara yanayotokana na makosa haya.

11. "Wanafasihi wengi huzungumzia uonevu kati ya kundi moja na jingine." Thibitisha usemi huo kwa kutumia hoja nne (4) kutoka katika tamthiliya mbili (Kwenye Ukingo wa Thim na Morani) ulizosoma.

Katika tamthiliya Kwenye Ukingo wa Thim ya Ebrahim Hussein na Morani ya Emmanuel Mbogo, waandishi wameangazia kwa kina suala la uonevu kati ya makundi mbalimbali katika jamii. Kupitia

wahusika na matukio, tamthiliya hizi zinaonyesha jinsi uonevu unavyoathiri maisha ya watu na jamii kwa ujumla.

(a) Kwenye Ukingo wa Thim – Ebrahim Hussein:

i. Uonevu wa Kijinsia:

Martha, mhusika mkuu wa kike, anakumbana na uonevu wa kijinsia ambapo baada ya kifo cha mumewe, anayang'anywa mali zote alizochuma pamoja naye. Hii inaonyesha jinsi wanawake wanavyonyimwa haki zao za urithi kutokana na mfumo dume unaotawala jamii.

ii. Uonevu wa Kitamaduni:

Ndoa ya Martha na Herbert kutoka makabila tofauti inapingwa vikali na familia zao kwa sababu ya tofauti za kitamaduni. Hii inaonyesha uonevu unaotokana na kushikilia mila na desturi zilizopitwa na wakati, ambazo zinazuia uhuru wa watu kuchagua wenza wao.

iii. Uonevu wa Kijamii:

Martha anapojaribu kuishi maisha ya kisasa, anakutana na upinzani kutoka kwa jamii inayoshikilia mila za kiasili. Hii inaonyesha uonevu unaotokana na jamii kutokubali mabadiliko na maendeleo ya kijamii.

iv. Uonevu wa Kifamilia:

Familia ya Herbert inamnyima Martha haki ya kumzika mumewe kwa sababu ya tofauti za kitamaduni na kabila. Hii inaonyesha jinsi familia zinavyoweza kuwa chanzo cha uonevu kwa wanajamii wao kwa kisingizio cha kulinda mila na desturi.

(b) Morani – Emmanuel Mbogo:

i. Uonevu wa Kiuchumi:

Nungunungu, kiongozi mwenye madaraka, anatumia nafasi yake kujinufaisha kiuchumi huku akiwanyanyasa wananchi wa kawaida. Hii inaonyesha uonevu unaofanywa na viongozi dhidi ya raia kwa kutumia vibaya rasilimali za umma.

ii. Uonevu wa Kijinsia:

Nungunungu anampachika mimba Aisha, mwanafunzi mdogo, na kisha kumtelekeza. Hii inaonyesha unyanyasaji wa kijinsia unaofanywa na watu wenye mamlaka dhidi ya wasichana wadogo wasio na uwezo wa kujitetea.

iii. Uonevu wa Kisiasa:

Dongo, kijana mzalendo anayepinga vitendo vya uhujumu uchumi, anauawa na watu walioko madarakani ili kuzima harakati zake. Hii inaonyesha uonevu unaofanywa na viongozi dhidi ya wanaharakati wanaopigania haki na uwajibikaji.

iv. Uonevu wa Kijamii:

Wananchi wa kawaida wanakandamizwa na mfumo wa kifisadi unaoendeshwa na viongozi kama Nungunungu, hali inayowafanya waishi katika umasikini na kukosa huduma muhimu. Hii inaonyesha uonevu wa kijamii unaotokana na ubinafsi wa viongozi.

Kwa ujumla, tamthiliya hizi mbili zinaonyesha jinsi uonevu unavyojitokeza katika nyanja mbalimbali za maisha, na athari zake kwa maendeleo ya jamii. Waandishi wanatoa wito wa kupinga uonevu na kudai haki na usawa kwa makundi yote katika jamii.

12. Eleza namna vipengele mbalimbali vya fani vilivyotumiwa kujenga upevu wa tamthiliya mbili (Kwenye Ukingo wa Thim na Morani) ulizosoma. Fafanua maelezo yako kwa kutumia hoja nne tofauti.

Katika tamthiliya Kwenye Ukingo wa Thim ya Ebrahim Hussein na Morani ya Emmanuel Mbogo, waandishi wametumia vipengele mbalimbali vya fani ili kujenga upevu wa kazi zao na kufikisha ujumbe kwa wasomaji na watazamaji. Vipengele hivi ni pamoja na:

(a) Matumizi ya Lugha:

i. Lugha ya Kiswahili Sanifu: Waandishi wametumia Kiswahili fasaha na sanifu, kinachoeleweka na wasomaji wengi. Hii inasaidia kufikisha ujumbe kwa urahisi na kueleweka kwa wasomaji wa tamthiliya hizi.

ii. Matumizi ya Methali na Misemo: Katika tamthiliya hizi, waandishi wametumia methali na misemo ya Kiswahili ili kuimarisha maudhui na kutoa mafundisho kwa wasomaji. Hii inaongeza ladha na kina cha kazi zao.

(b) Ujenzi wa Wahusika:

i. Wahusika Wakuu Wenye Mvuto: Katika Kwenye Ukingo wa Thim, wahusika kama Martha na Herbert wanaonyesha mgongano kati ya mila na maisha ya kisasa, wakionyesha changamoto za kijamii na kitamaduni. Katika Morani, wahusika kama Dongo na Nungunungu wanaonyesha mapambano kati ya uzalendo na ufasadi, wakionyesha hali halisi ya jamii baada ya uhuru.

ii. Maendeleo ya Wahusika: Waandishi wameonyesha mabadiliko ya wahusika wao kadri hadithi inavyoendelea, jambo linalosaidia wasomaji kuelewa na kuhusiana na wahusika hao kwa undani zaidi.

(c) Mandhari na Mazingira:

i. Mandhari Halisi ya Kiafrika: Tamthiliya hizi zimeweka hadithi katika mazingira ya Kiafrika, zikionyesha maisha ya kila siku ya watu na changamoto wanazokutana nazo. Hii inasaidia wasomaji kuhusiana na hadithi na kuona uhalisia wake.

ii. Maelezo ya Kina ya Mazingira: Waandishi wametumia maelezo ya kina ya mazingira ili kuweka wasomaji katika hali halisi ya matukio, jambo linaloongeza upeo na uhai wa hadithi.

(d) Mtindo wa Uandishi:

i. Matumizi ya Majadiliano: Waandishi wametumia majadiliano kati ya wahusika ili kufikisha ujumbe na kuonyesha migogoro ya ndani na ya nje ya wahusika. Hii inasaidia kuelewa hisia na mawazo ya wahusika kwa undani.

ii. Matumizi ya Taswira na Mazungumzo ya Ndani: Waandishi wametumia taswira na mazungumzo ya ndani ya wahusika ili kuonyesha hisia zao na mawazo yao ya ndani, jambo linalosaidia wasomaji kuelewa zaidi wahusika na maudhui ya tamthiliya.

Kwa kutumia vipengele hivi vya fani, waandishi wa tamthiliya Kwenye Ukingo wa Thim na Morani wameweza kujenga kazi zenye upevu na zinazogusa masuala muhimu katika jamii, hivyo kufikisha ujumbe wao kwa ufanisi na kuhamasisha wasomaji kutafakari kuhusu masuala hayo.

13. Soma habari ifuatayo kisha jibu maswali yanayofuata:

Mimi ni kandambili, wengine huniita ndala. Vazi la chini sana katika mguu. Thamani yangu kwa watu, ni wakati wa kuoga. Wakimaliza huniweka konani mwa nyumba na kuvaa viatu vya maana.

Uwaona wamenivaa mchana kutwa ni wote wasio na uwezo. Wao hunitunza. Hunituza kama mboni ya jicho. Ingawa naonekana sina thamani, umuhimu wangu ni mkubwa. Kuwasitiri wenye ukwasi na maskini.

Sijaona atendaye kuoga, akacha kunivaa. Sijaona aamkaye asubuhi, akacha kunisalimu. Ninavyodharauliwa na kubezwa, inasikitisha! Wanivaa mchana wote huona aibu hawani viatu. Kandambili nina majina mengi. Wakati mwingine huniita malapa.

Navaliwa na kukanyagwa mjini. Viatu vya maana visioze. Kazi yangu kupambana na changarawe. Vipande vya chupa barabarani. Kazi yangu kupambana na miiba. Isiwachome wakulima shambani. Kazi yangu kupambana na wadudu, walioko msalani na bafuni. Mimi ndiye humstiri mwenye kidonda. Asijitoneshe kwa kuvaa viatu vya maana. Viatu wenzangu mbona manichekea? Viatu wenzangu mbona mwanisengeya? Viatu wenzangu mbona mwaninibima midomo? Asiyeweza kubuni hawezi kubaini. Wote tulijulikana tunaitwa viatu. Japo ninyi mmefufnika.

Maswali

(a) Tashihisi ni nini? Eleza matumizi ya tashihisi kama yanavyojitokeza katika habari hiyo.

Tashihisi ni mbinu ya kifasihi ambapo vitu visivyo na uhai hupewa sifa au tabia za uhai. Katika habari hii, mwandishi ametumia tashihisi kumfanya kandambili kuwa kama kiumbe hai anayeweza kuzungumza na kueleza hisia zake. Mfano, kandambili inasema: "Ninavyodharauliwa na kubezwa, inasikitisha!" Hii inaonyesha jinsi kandambili inavyopewa nafasi ya kuelezea madhila yake kwa sauti ya kiumbe hai.

(b) Andika kichwa cha habari.

Kichwa kinachofaa kwa habari hii ni: "Maisha ya Kandambili."

(c) Taswira ya kanda mbili yaweza kulinganishwa na nini?

Taswira ya kanda mbili katika habari hii inaweza kulinganishwa na tabaka la watu wenye uwezo wa kifedha (viatu vya maana) na wale wasio na uwezo (kandambili). Hii inaonyesha tofauti za kijamii, ambapo wenye uwezo huonekana wakidharau vitu vidogo lakini bado wanavitumia kwa faida zao.

(d) "Asiyeweza kubuni hawezi kubaini." Fafanua maana ya usemi huo ukizingatia ujumbe anaotoa mwandishi katika habari hiyo.

Usemi huu unamaanisha kuwa mtu asiyefikiria kwa ubunifu hawezi kugundua mambo yenye thamani au suluhisho katika maisha. Katika muktadha wa habari hii, mwandishi anaonyesha jinsi kandambili, licha ya kudharauliwa na wengi, inavyoonyesha umuhimu wake katika maisha ya kila siku kwa kushughulikia changamoto kama miiba, changarawe, na vipande vya chupa. Hii inasisitiza kuwa vitu vinavyodharauliwa vinaweza kuwa na thamani kubwa ikiwa watu watafikiria kwa kina.

14. Soma habari ifuatayo, kisha eleza mbinu za kisanaa zilizotumika.

Mama: Juma hebu nitazamie hapo kama chungu chungu kinachemka.

Juma: Haya.

Mama: Ebu nitazame basi.

Juma: Ndiyo.

Mama: (Baada ya muda) Sasa wewe Juma husikii siyo? Umejipachika hapo viguu juu kama ndege; ukisemeshwa hujibu. Hata huyo korongo anatua chini kudonda samaki.

Bibi: Hm! Mwachie ajisome sasa. Kikichemka mimi nitakuambia. Mimi ninakiona kwa hapa.

Mama: Acha nuseme. Ukimfanyia hivyo ndivyo anazidi kichwa. Anajidekeza kama ni mti kwako huyo. Kaharibika siku hizi kama nini. Siku ile hapa nilikasirika!

Bibi: Chungu chako kinachemka. Mwanamke huachi mdomo. Ke, ke, ke, kama cherehani. Nini gani? Tabia mbaya.

(Mama anachukua nazi zake — mbio anakwenda jikoni — ajiongeka.)

Mama: Mamaa! Ayi! Ayi! Mungu wangu. Na hivi viti mnaweka mningoni, hamuweki mahala pengine.

Juma: Sasa mimi niweke wapi? Nafasi yenyewe ndogo.

Bibi: (Kwa sauti ya kusenganya). Nyamaza. Jisomee hapo. Unamsikiliza mwendawazimu huyo.

Mama: (Anatoka jikoni). Nimesikia, nimesikia yote mliyokuwa mnasema. Lakini mimi kweli nitasema, Juma siku hizi amekuwa na roho mbaya. Siku ile mama yake Kitara alikuwa hapa akasema, "Kitara mgonjwa. Anaumwa." Mimi nikaliuliza anaumwa? "Ndiyo anaumwa," nikasema, "Akija Juma nitamwambia." Haya akaja Juma hapa mimi nikamwambia, "Ima rudi yako anaumwa. Huyo mwenyewe mwulizeeni kama ninamsingizia." Akajibu, "Nimesikia." Basi nimesikia nimesikia! Haramu kama moto alinyanyua unavyo — u — ungwa ubichi. Kaganda hapa juu ya kiti kama mafoma. Sema, uongo?

Juma: Aaa, nisute.

Bibi: Sasa hakwenda wewe kisakuhusu nini?— Afadhali aondoke. Ikisha kuwa huishi kumsumbua. Afadhali aondoke. Mtoto asirudi nyumbani. Akirudi tu, "kwe, kwe, kwe, kwe, kwe, kwe." Hm! Pole basi tena.

Mama: Kusema tutamsema — mtoto kiburi kimepita kimo.

Bibi: Afadhali analize masomo yake apate kazi yake. Aepukane na adhabu hii. Na mimi nitamfuata huko huko uzunguni atakakokaa.

Mbinu za kisanaa zilizotumika:

- i. Mazungumzo ya moja kwa moja: Habari hii imetumia mazungumzo ya wahusika moja kwa moja ili kueleza hoja zao. Mfano ni mazungumzo kati ya Mama, Juma, na Bibi, ambayo yanasisitiza migogoro ya kifamilia.
- ii. Ucheshi: Ucheshi umetumika kuleta hali ya burudani, kama vile pale Bibi anaposema "Mwanamke huachi mdomo. Ke, ke, ke, kama cherehani."
- iii. Matumizi ya sitiari: Sitiari zimetumika kuonyesha hali halisi ya wahusika. Mfano, Mama anaposema, "Juma siku hizi amekuwa na roho mbaya," inaonyesha tabia ya Juma inavyoelezwa kupitia sitiari.
- iv. Lugha ya matusi: Bibi anataka maneno ya kusengenya, kama "Unamsikiliza mwendawazimu huyo," ili kuonyesha hali ya migogoro ya familia.
- v. Migogoro ya kihisia: Migogoro kati ya Mama, Bibi, na Juma inaonyesha hali ya kutokubaliana ndani ya familia, hasa kuhusu tabia ya Juma.
- vi. Tamathali ya kinaya: Mama anaposema, "Kaharibika siku hizi kama nini," inasisitiza hali ya kushindwa kuelewa mabadiliko ya Juma, lakini kwa njia ya kinaya.